

УДК 93.477.323

Т 41

Оксана ТИМОШЕНКО

**ОБСТОЮВАННЯ ІДЕЙ ФЕДЕРАЛІЗМУ
ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті розглядаються федеративні ідеї в українській суспільно-політичній думці початку ХХ століття. Подано аналіз розвитку ідеї федерації, яку висували українські національні ліберально-демократичні партії Наддніпрянської України – УДП, УРП, а згодом і УДРП. Доведено, що формування цих партій стало свідченням зрілості українського політичного руху початку ХХ століття. Показано принципи на яких українські ліберали ставили собі за мету демократично-федеративну перебудову Росії, вважаючи федерацію справою недалекого майбутнього.

Ключові слова: С.Єфремов, федерація, Українська Демократична Партія, Українська Радикальна Партія, Українська Демократично-Радикальна Партія, українські ліберали, федералістські ідеї.

Процес утвердження суверенної України неможливий без урахування історичного досвіду різних партій та рухів минулого. Саме завдяки українським партіям початку ХХ ст. проблема державності України була виведена на ідеологічний рівень, на рівень практичної політики, вона стала стержнем національного питання в Україні. Хоча в середовищі політичних організацій виявилось різне розуміння питання державності, її перспектив і шляхів досягнення (автономія, самостійність, федерація поєднання того й іншого).

Автономізм та федералізм, ідея самостійності України домінують у поглядах українських діячів, у програмах та діяльності українських партій кінця ХІХ – початку ХХ ст.

© Тимошенко Оксана, 2010

Помітним успіхом українських політичних організацій в обстоюванні національних прав став їхній вихід на парламентський рівень. Про поширення ідей державності в українському русі означеного періоду свідчило активне відстоювання українцями вимог забезпечення державності та посилення їхнього впливу на державне життя. Українська суспільно-політична думка має власну потужну федералістську традицію, використовуючи здобутки якої, авторка змогла здійснити аналіз програмових документів ліберально-демократичних партій Наддніпрянської України.

Слід зазначити, що витоки ідей федералізму в Україні можна віднести ще до періоду XVI – XVIII ст. – від часу політичного оформлення козацтва до втрати Гетьманщиною автономії. Початок поширення федералістських ідей у Російській імперії XIX ст. традиційно пов'язують із таємними уртками, особливо з “Товариством об'єднаних слов'ян”, яке діяло тільки в українських землях, поставивши за мету перебудову Росії на федерацію.

Важливим кроком у розвитку ідей федералізму в Україні стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, адже висунута братством ідея федерації уявлялася як засіб забезпечення історичних прав українського народу, що вважалося запорукою вільного розвитку слов'ян і Сходу Європи загалом.

Вагомий внесок у розвиток ідей федералізму в Україні зробив М.Костомаров, котрий, окрім популяризації цих ідей, дав їм наукове обґрунтування, започаткувавши федералістський напрям у вітчизняній історіографії [20]. Ідеї федералізму, які пропагував М.І.Костомаров, були відображені в програмі Кирило-Мефодіївського братства, а також і в багатьох науково-публіцистичних та полемічних творах історика. Остаточо в ідеології національного руху ідеї федералізму було закріплено завдяки працям В.Антоновича, М.Драгоманова та М.Грушевського [4]. У своїх працях вони виступали за перетворення Росії на принципах федералізму й автономії, за визнання культурної і мовної рівності всіх народів, які входили до її складу, за введення парламентаризму західного зразка у поєднанні із

земськими органами самоуправління. Згодом національно-визвольна ідея пропагувалася через громади, “Просвіти”, товариства, гуртки тощо.

Для українського руху важливими були погляди М. Драгоманова на майбутній державний устрій. Він не виступав за відокремлення України від Росії, стояв на федералістських позиціях. Однак при цьому Драгоманов виходив із можливості реорганізації Російської імперії. Її він бачив не централізованою державою, а вільною конфедерацією автономних регіонів. Такі його погляди виходили з положення, що в українському суспільстві немає сил, які б могли справу національного визволення України реалізувати в життя. Сміливою була стаття Драгоманова “Пропаший час”, в якій він доводив, що під російським правлінням українці більше втратили, аніж набули, роблячи закид тим, хто забуває справу українського визволення, марнує надбання власного народу, відмовляючись від мови й культури. З болем у серці Драгоманов писав, що освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України та її народу.

Незважаючи на появу у 90-ті роки ХХ ст. об’ємних і ґрунтовних наукових досліджень, у яких висвітлюються ідейно-теоретичні надбання української інтелектуальної еліти зламу століть у проблем державотворення, ряд аспектів теми вивчені недостатньо. Зокрема, структура, зміст ідеї державності в українській політичній думці кінця ХІХ – початку ХХ ст., особливості її розвитку залишаються малодослідженими. Поза науковим вивченням усе ще перебуває значна частина ідейно-теоретичної спадщини низки представників української політичної думки – носіїв ідей державності. Отже, одні з них залишаються до кінця непізнаними, а інші – майже повністю забутими, оскільки в радянський час їхні імена були викреслені з інтелектуальної історії з політичних та ідеологічних міркувань, а інтелектуальна спадщина як така, що не вкладалася в рамки моноідеології, проголошувалася неприйнятною і, потрапивши в *index librorum prohibitorum*, підлягала винесенню за межі культурної пам’яті.

У вітчизняній історіографії одними з перших до проблеми висвітлення історії діяльності партій ліберально-демократичного

спрямування у своїх публіцистичних працях звернулися лідери українського руху першої чверті ХХ ст. – І.Стешенко, С.Єфремов, В.Дорошенко [12], обстоюючи ідею автономії України в межах федеративної Росії зі встановленням демократичних свобод і перетворення Росії в конституційну державу.

Важливими історичними джерелами щодо ролі ліберально-демократичних партій у національно-державному відродженні Наддніпрянської України 1904 – 1905 рр. є збірники програмних та довідкових матеріалів політичних партій України означеного періоду [17]; [22]; [23], документи суспільно-політичної думки початку ХХ ст. в Україні [13], тогочасні періодичні та партійні видання [1], мемуарна література. У радянській історіографії безпосередньо проблема українського національного руху у тому числі і діяльність політичних партій ліберально-демократичного напрямку з класово-ідеологічних причин належали до “закритих” тем.

До оцінки діяльності УРП, УДП і УДРП на початку ХХ ст. зверталися сучасні історики у своїх працях Т.Гунчак [3], Г.Касьянов [19], Я.Грицак [2], О.Субтельний [11], О.Голубицький і В.Кулик [1] та ін. [18]; [19]. У них певне місце відводиться аналізу автономно-федералістичної концепції цих партій, їхньої діяльності.

Метою нашої статті є аналіз програм ліберально-демократичних партій із вимогою забезпечення державності через перебудову Російської імперії у федерацію вільних народів. З огляду на процеси державотворення, що становлять основний зміст сучасного періоду в Україні, логічним є зосередження уваги вітчизняних науковців на державо-знавчій проблематиці.

Українські ліберали оголосили своєю метою демократично-федеративну перебудову Росії. Причому, якщо федерація вважалася справою недалекого майбутнього, то з соціалізмом було інакше. “Соціалізм, – писав один з авторів програми УДП Є.Чикаленко, – я вважаю провідною зіркою, яка вказує путь, по якому людство повинно йти, але ніколи не досягне його” [24, 10 – 11].

В останні десятиріччя XIX – початку XX ст. визвольна ідея знайшла наукове обґрунтування у двох чітко окреслених напрямках. Один із них передбачав автономістсько-федералістський шлях розвитку, другий – самостійницький. Однак концепція української держави як федерації у складі майбутньої демократичної Росії залишалася провідною в українській політичній думці. Так, М.Кармазіна вважає: “Теоретично виаргументувавши українство як історичну, культурну, географічну самодостатню цілість, що здатна до саморозвитку, політична думка поставила питання про політичне самовизначення українців у формі власної державності. Федералістична концепція, відповідно до якої Україна мала стати рівноправним суб’єктом того чи іншого федеративного об’єднання, мала більше прихильників, ніж самостійницький ідеал, виплеканий під впливом модерних наукових аргументів з урахуванням особливостей політичного життя Європи...” [18, 173].

Перші ліберально-демократичні партії були утворені на базі Всеукраїнської безпартійної загальної демократичної організації. Вона виникла у вересні 1897 р. на установчому з’їзді в Києві за участю 50 осіб. Це була спроба різних поколінь українців вийти поза рамки старих громад, об’єднати ширші кола національно свідомих українців без огляду на їх соціальні і політичні уподобання.

Ініціатива створення Всеукраїнської безпартійної організації надійшла від Володимира Антоновича та Олександра Кониського. До управи створеної Загальної української організації були обрані Євген Тимченко, Олександр Лотоцький, Мусій Кононенко, Олександр Черняхівський, Тадей Рильський, Вільям Берештам. Почесними членами організації були обрані Володимир Антонович, Микола Лисенко і Павло Житецький [3]. На жаль, Загальна українська організація не стала об’єднуючим чинником в українському житті. Молоді партійці вважали нову організацію занадто консервативною як за програмою, так і за діяльністю. Саме молодь із властивою їй відвагою виразно виставляла суто національні та політичні постулати, тоді як старша генерація і далі перебувала у полоні українофільства.

Уже в серпні 1900 р. Рада Всеукраїнської загальної організації дійшла думки про перетворення організації в нелегальний український парламент, що потребувало розробки і прийняття політичної платформи. У 1901 р. було прийнято новий Статут організації, який передбачав цілковитий перехід від одноосібного до асоційованого членства. Зміни в Статуті і розуміння частиною членів Всеукраїнської загальної організації необхідності розробки політичної платформи поклали початок формуванню інтелігентської організації, яка стала набувати ознак політичної партії.

Питання про політичну платформу викликало велику суперечку. Старші члени Ради В.Науменко і В.Берештам доводили, що ніякої платформи чи програми виробляти не слід, а потрібно дотримуватися тільки традиції, яка вимагає від членів громад праці для національного відродження нації. На їхню думку, внесення в програму політичних, а тим більше соціально-економічних моментів призведе до розколу всіх громад, бо члени Організації, маючи різні політичні і соціальні погляди, можуть не погодитись між собою, і тоді постане тільки розбрат. А це буде заважати національному відродженню української нації. Але з ініціативи молодих членів українських громад Бориса Грінченка, Сергія Єфремова, Івана Стешенка та інших почала виділятися група, яка наполягала на виробленні платформи. Вони доводили, що всім українським громадам слід, крім культурної роботи, проявляти й політичну активність. “Годі вже ставити своєю задачею скасування чи обхід закону 1876 року, як було досі, а треба поглибити й поширити свою діяльність, бо інакше ми будемо завмирати, а серед громадянства нашого будуть брати перевагу країні соціалістичні елементи”, – писав Є.Чикаленко [24, 3].

Загалом молода генерація Всеукраїнської загальної організації вважала, що соціалістичні течії починають загрожувати поступовому демократичному напрямку в українському політичному русі. І.Стешенко доводив, що політична платформа нової партії повинна базуватися на загальнодемократичних засадах, а з організації мають бути виключені праві елементи, які, на його думку, заважають припливу молодих кадрів.

Після довгих суперечок і дискусій у 1902 р. проект платформи було вироблено і передбачалося його обговорення на з'їзді організації.

Проект платформи було розіслано по усіх громадах для ознайомлення. Він був надрукований на цигарковому папері для зручності пересилки і розповсюдження. “Організація вимагає автономії для України (національно-територіальної) та для інших складових частин Росії; Росія повинна бути збудована на основі федерації цих складових частин (країв); вимагає парламенту для загальноросійських справ та краєвих сеймів і повної волі національного життя, української мови по усіх школах, в суді, адміністрації і т. д.” [24, 7 – 8], – такий був зміст платформи.

Вимоги соціально-економічного характеру не висувалися, що дало привід соціал-демократу І.Стешенкові заявити, що коли й загальні збори не внесуть цих питань, то його соціал-демократична громада вийде з організації.

Проект платформи був внесений на розгляд з'їзду 1903 року. Молодші громадівці, пройнявшись ідеями платформи, стояли за нею горою, звинувачуючи старших членів організації за їхні побоювання, які вважали програму занадто радикальною. Як зазначає Г.Касьянов, старі члени організації звикли до зручного, хоч і в нових формах, культурництва, до того ж обтяжені родинами, посадами і побутом, були вкрай налякані політичними вимогами [5, 51].

Проект платформи було прийнято, хоч і невеликою більшістю. Водночас Раді було доручено виробити детальну програму і підготувати проект перетворення організації в партію на зразок галицької “Націонал-Демократичної”. Проектувалися назви: “Українська Народна”, “Українська Національна”, “Демократична”, навіть “Радикальна”.

Старші члени Організації В.Науменко і В.Берештам, соціал-демократ І.Стешенко відмовилися вступити на другий рік до Ради. Членами Ради стали Б.Грінченко, С.Єфремов, Ю.Квасницький, М.Левицький, В.Чехівський і Є.Чикаленко [24, 8].

Упродовж 1903 – 1904 рр. Рада була зайнята винятково проблемами програми та назви партії. Тепер у Раді вже не було членів, які виступали б проти програми, проти внесення до неї

соціально-економічного питання, бо з'їзд 1903 р. постановив виробити замість платформи детальну програму.

З ухваленням проекту програми партії була утворена нова партія – Українська демократична партія (УДП). Цікаво, що дослідники не дійшли згоди щодо питання часу формування УДП. Якщо Ф.Лось та А.Іванов посилалися на 1903 рік, то О.Лотоцький – на 1904-й [7].

На наш погляд, УДП утворилася на з'їзді восени 1904 р., коли була прийнята програма й ухвалена назва партії. Виникнення УДП стало закономірним наслідком прагнення частини українських ліберально-демократичних, поступових сил до політично-організаційного об'єднання. Водночас до здійснення цього кроку, як зазначає О.Субтельний, підштовхувало побоювання, що молоді, радикально настроєні соціалісти, підпорядкувавши собі український рух, спрямують його в таке річище, де буде важко пливати респектабельним професорам, урядовим чиновникам та земцям [11, 263].

Утворення УДП, як і формування інших політичних структур національно-ліберальної орієнтації, було закономірним наслідком розвитку українського політичного руху і свідчило про його розширення та збагачення. І не можна сприймати як обгрунтований висновок радянської історіографії про те, що формування численних партій національно-ліберальної орієнтації (тобто УДП, а потім УРП і УДРП) обумовлювалося лише ростом і активністю буржуазії [8, XVIII], адже тепер відома вирішальна роль у цих процесах української інтелігенції.

Програма УДП, що її ухвалив з'їзд восени 1904 р., передбачала такі завдання: встановлення конституційного правління, забезпечення участі народу в державних справах, здійснення демократичних свобод, здобуття автономії України і нових національних прав для українців у межах федеративної Російської республіки.

Отже, програмні вимоги УДП базувалися на засадах загальнолюдських ідеалів і врахування національних потреб українського народу.

У сфері економічного життя партія вимагала проведення соціальних реформ: встановлення 8-мигодинного робочого дня; державної пенсії німечим, калікам і всім робітникам, які

дожили до 60-ти років; прогресивного прибуткового податку; знищення прав спадщини на фабриках і заводах тощо. “Визначаючи, що орудувати землею можуть тільки ті, що самі власноручно її обробляють, – писалося в Програмі, – уважаємо конечним: а) землі державні (казенні), удільні, кабінетські та монастирські на території України експропріювати (одібрати) у власність автономного краєвого сойму; б) всі приватні землі повинні бути викуплені у власність тої-ж інституції на умовах, які виробить будущий сойм, крім того, потрібно, щоб до викупу всіх земель сойм видав закон, який забороняв би купувати землі більше установлені соймом норми” [21, 54]. Д.Дорошенко згадував: “Ця програма, як і передбачав дехто, внесла розлам в організацію. Старі громадівці не хотіли її приймати, і наприклад, Стара київська, одеська й петербурзька громади просто саботували партію. Причиною були головно пункти програми, що стосувалися питань соціально-економічних: вони відштовхували громадян своїм соціалістичним характером” [16, 44].

Але насправді за своєю програмою УДП примикала до “Союзу визволення” – зародка майбутньої російської партії кадетів. В.Дорошенко був упевнений, що УДП, очолювана В.Чехівським, О.Лотоцьким, Є.Чикаленком, дуже нагадувала російських кадетів, різниця полягала лише в тому, що вона вимагала автономії не тільки Польщі, Фінляндії, а й України [16, 41].

6 липня 1905 р. УДП схвалила заяву до з’їзду земських та міських діячів і до Установчих зборів. У ній партія закликала до децентралізації Росії за обласним принципом на федеративних засадах. Програма УДП вказувала, що поруч “із самодержавієм гнітить Росію централізація, яка найбільше тяжить на народах так званих “недержавних”. Під впливом централізаційного ладу загальна політика не числить ся з індивідуальностями окремих народів; вона примушує їх до такого порядку житя, який не відповідає ані їх національним, ані суспільно-економічним основам” [18, 180]. Уся законодавча база Російської імперії забезпечувала такий стан речей. “Закони, що видають ся для всієї держави, дуже часто суперечать потребам і індивідуальностям окремих народів, не числять ся так з історичними традиціями, як і з сучасним складом їх житя, не

відповідають їх економічним і соціальним потребам”, – писалося у програмі УДП [17, 180]. Партія визнавала, що все це важким тягарем лягає на український народ, “перешкоджаючи його самостійному національно-культурному розвоєви. Ся державна система спиняє його просьвіту, його письменство і тяжко відбиваєть ся на економічному добробуті народу” [17, 181]. Виходячи з цього, УДП вимагала федерації народів Росії та широкої автономії України. “Маючи на увазі шкоду від централізаційної системи, – писалося в програмі УДП, – ми визнаємо, що державний лад у Росії повинен бути збудований на прінціпах найширшої національної і місцевої автономії. А через те опріч загальнодержавного парляменту ми вимагаємо для території, заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливім органічнім статуті, виробленім будущим українським соймом,... і запорученим основними загальнодержавними законами... За народами, які живуть на території України (Великороси, Жиди, Поляки та інші), ми визнаємо рівне право з Українцями на задоволенне їх національних, культурних, політичних та економічних потреб” [17, 182].

Отже, пропонуючи проект політичного устрою, УДП вимагала впровадження рівних прав за народами, які проживали на теренах України. Причому здобуття Україною національно-територіальної автономії поступовці з УДП пов’язували з російським визвольним процесом, тобто повалення самодержавства і проголошення демократичних свобод, встановлення парламентського ладу мало привести до автономного статусу.

Щодо центрального державного управління (парляменту), то платформа УДП передбачала утворення 2-х палат: палати народних представників і федеральної палати від автономних частин держави, причому з однаковою кількістю представників в обох палатах. Українська Народна Рада (сейм) повинна була здійснювати “своє особливе і самостійне представницьке правління з законодавчою владою в межах автономної території з виконавчими органами при ній” [17, 182]. Але до компетенцій Української Народної Ради не входило розв’язання питань війни і миру, бюджету на загальнодержавні цілі, зносин з іншими державами та підписання з ними союзів і торгових договорів

загальнодержавного значення. Ці вимоги УДП ще раз підтверджують її автономістську позицію щодо України в межах федеративної Росії.

Платформа УДП проголошувала демократичні права і свободи. “Все населення України, – писалося в програмі, користується рівними і однорідними правами без різниці народності, з забезпеченням свободи і недоторканості особи, недоторканості життя і листування, свободи слова, друку і відкриття типографій, свободи совісті з установленням права неналежності до жодної з релігій, свободи зібрань, сходок, союзів і організацій для досягнення політичних, економічних і культурних цілей, свободи навчання і заснування шкіл, свободи петицій і протестів, знищення станів і привілеїв і відділення церкви від держави” [21, 54].

Українська демократична партія, заснована з такими зусиллями, проіснувала дуже недовго. Усередині партії від самого початку виявилася не тільки “права” опозиція старих громадянців, а й “ліва”, яка вимагала активності на політичному ґрунті і вважала старі громади гальмом для діяльності партії. Лідером лівої опозиції був Б.Грінченко, котрого підтримували С.Єфремов, М.Левицький, Ф.Матушевський та інші близькі до Є.Чикаленка люди. Є.Чикаленко, боячись розколу партії, з усіх сил старався примирити обидва її крила, праве й ліве. Але суперечки між радикалами, яких уособлював Б.Грінченко, і поступовцями в особі В.Науменка розгорялися. Дійшло до того, що Б.Грінченко запропонував навіть виключити з УДП Стару Київську Громаду, яка почала здійснювати саботаж і перестала сплачувати внески. Але ця пропозиція не знайшла підтримки.

Створюючи свою партію, радикали орієнтувалися на відповідну організацію в Галичині. Б.Грінченко провів найбільшу роботу. Він їздив по всій Україні, підбираючи однодумців, активно співпрацював з галичанами та східними емігрантами, вів переговори з РУП, “Союзом Визволення” та ін.

Наприкінці 1904 р. С.Єфремов, Ф.Матушевський та М.Левицький під ідейним керівництвом Б.Грінченка заснували Українську радикальну Партію (УРП), організація якої

завершилась у березні 1905 р. Як бачимо, партію створила та радикальна інтелігенція, яка не сприймала соціал-демократичного напрямку РУП і наближалася за своєю ідеологією до російських ліберальних народників. Соціальну базу УРП складала освічена частина українських середніх верств. Члени партії енергійно взялися за написання партійної літератури, “для видання її вирядили Матушевського до Львова, де він видав програму Радикальної партії” [24, 31].

УРП виступила з критикою існуючого ладу в Росії, проти експлуатації робітників і селян, за політичні свободи. Вона вважала, що всяка експлуатація людини, від кого б вона не йшла – від людини, громади краю чи держави – має бути скасована, а земля зі всіма її багатствами, всі фабрики, заводи і засоби виробництва повинні стати спільною власністю робочих людей. У зв'язку з цим програма УРП передбачала введення прогресивного податку на прибуток та спадщину, викуп у власність краю, округи чи громади усіх підприємств, і насамперед таких, як залізниці, пароплави, копальні та ін., підтримку громадських, товариських (кооперативних) підприємств. В аграрному питанні партія домагалася передачі усіх земель – державних (казенних), удільних, монастирських, церковних і безхазяйних – до крайового земельного фонду під порядкування краю, округи чи громади. Цей фонд мав використовуватися для потреб хліборобів. До цього ж фонду пропонувалося примусово викупити за рахунок крайових, округних чи громадських коштів усі землі приватних власників. Крім того, програма УРП вимагала прийняття цілої низки законів в інтересах селянства, які б передбачали виділення наділів із крайового земельного фонду для малоземельних або безземельних хліборобів, скасування викупної плати і будь-яких податків, що платять тільки хлібороби, знищення “черезполосиці”, впровадження господарсько-хліборобської освіти, застосування до наймитів-хліборобів робітничого законодавства з “одмінами, яких вимагає характер хліборобської праці”, тощо.

Що ж до задоволення інтересів робітників, то УРП висувала такі програмові завдання: 8-мигодинний робочий день і 6-тигодинний підліткам з 14 до 18 років, заборона працювати дітям до 14 років, 36 годин відпочинку на тиждень, два тижні

відпустки на рік, 10 тижнів декрету, встановлення мінімуму заробітної плати, відшкодування робітникам від хазяїнів, коли через нещасні, не з вини робітників, випадки або через професійну хворобу робітник отримує каліцтво чи втрачає працездатність, страхування робітників від старості, інвалідності та ін. [10, 347 – 348]. Отже, в соціально-економічних питаннях УРП стояла між УДРП та РУП, займаючи позицію, близьку до народних соціалістів. Невипадково в публікації партії за 1905 р. “Чого нам треба?” писалося: “До соціалістичного ладу тягне увесь хід нашого життя. Навіть сам капіталізм до його наближає, бо хоч підвалиною у нього приватна власність, але він потроху сам же ту підвалину свою – приватну власність – і руйнує”... “зрозуміймо, що тільки соціалістичний лад дасть нам спокій і щастя й робімо все, щоб йому шлях утورувати...” [21, 45].

УРП свої соціалістично-народницькі програмні вимоги пов’язувала з відчутними і досить радикальними соціальними та економічними реформами. Цілком очевидно, що вся програма УРП значною мірою базувалася як на політичних і соціально-економічних переконаннях С.Єфремова, так і на його розумінні розв’язання національного питання. УРП вважала необхідним піднесення свідомості трудящих мас для боротьби проти існуючого ладу, щоб ця боротьба стала систематичною та інтенсивною. “Всі форми візьме ця боротьба, – зазначалося в програмі, – це залежатиме від того, як поводитиметься з нами далі сьогочасний уряд” [21, 56].

У програмі підкреслювалося, що здійснити всі соціальні ідеали партії можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому його праві самому розв’язувати всі справи, що його торкаються. УРП виступала за перетворення Росії в конституційну державу, за встановлення демократичних свобод і автономію для всіх націй, що проживали в Росії. За програмою УРП новий лад повинен був забезпечити загально визнані людські права, передовсім, “волю від кари на тілі, від кари на смерть та від кари вічною тюрмою – кари, що часом буває гірша за смертну”, “незайманість особи, оселі й листування без судового декрету” [10, 345]. Крім того, передбачалися такі права для кожної людини оселитися й жити скрізь, добирати собі яке схочеш діло й порядкувати своїм добром

як схочеш, без ніякого окремого дозволу, вживати рідну мову в приватному й громадському житті, належати до якої віри, або й ні до якої не належати, проводити зібрання, страйки, створювати спілки й товариства. Громадські права й повинності визнавалися рівними для всіх, а всі привілеї класів, станів, полу, віри, нації мали бути скасовані” [10, 345].

Ідею автономії України в межах федеративної Росії продовжувала програма Української Радикальної Партії. Провідну роль у діяльності та створенні програми УРП відіграв С.Єфремов. Він прагнув системно викласти проблеми України і пов’язати їх з пошуком шляхів визволення. На відміну від соціальних побудов марксистських партій, програма УРП вбачала і суб’єкт дії, і об’єкт впливу, насамперед, у нації. “Партія певна, – писалося в програмі УРП, – що здійснити всі її соціальні ідеали можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому праві його рішати самому у всіх справах, які його торкаються. Вибороти таке становище для нашого народу буде нашою метою” [21, 80]. Політична самостійність була для УРП і метою і засобом для розв’язання інших питань. Отже, у програмі простежується прагнення заявити про те, що Україна сама буде вирішувати свою долю. Водночас, партія вимагала автономії для всіх націй, що проживали в Росії. І реформована держава мала стати федерацією таких національних одиниць. “...Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою краєвою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й поряdkувати у всіх справах у межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право, рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць. Зв’язком, що об’єднуюватиме ці автономні одиниці, є федеральний парламент, який складається з послів, оплачуваних з державних коштів...” [21, 81], записано – у програмі партії. Цей автономний і федеративний устрій УРП вважала за найкращий лад для багатонаціональної Російської держави.

Програмні вимоги УРП передбачали встановлення демократичних свобод і перетворення Росії в конституційну

державу. У зв'язку з цим у програмі підкреслювалася необхідність боротьби проти самодержавства: "...Зважаючи на обставини, в яких стоїмо, на сили, які зараз маємо, мусимо згодитися, що постановлена вже на чергу мета – перетворити Росію на державу конституційну – мусить бути на сей час і нашою метою; тільки що ми маємо свій погляд на те, якою мусить бути ця нова зреформована Росія, погляд, який впливає з нашого становища яко нації недержавної й пригніченої" [23, 142].

Отже, УРП пов'язувала свої програмні вимоги з федерацією вільних народів. Але, проголошуючи метою боротьби на цьому етапі національно-територіальну автономію у складі федеративної демократичної Росії, лідери УРП водночас висловлювали думку, що коли українцям не вдасться добитися дійсної автономії, Україна муситиме відокремитися від Росії. Цей погляд найясніше проводиться у програмовій праці "Чого нам треба?". У ній зокрема підкреслювалося: "Коли б же показалося, що українському народові не дали автономії, або хоч і дали б, то держава мішалась би до його справ і не дозволяла б нашому народові порядкувати собою так, як він хоче, і завести такий лад із землею, фабриками і заводами, як тут писано, тоді українському народові неминуче доведеться відокремитися від Росії і завести свою Демократичну (Народну) Республіку" [23, 143]. Інакше кажучи, Україна мала вийти з Російської Федерації у разі надання українському народові обмеженої автономії або при намаганні центру урізати повну автономію краю.

Устрій і повноваження Центру, за програмою УРП, були сформульовані коротко і просто. Мав існувати федеративний парламент, який формувався б за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. Чотири функції віддавалися до відання федерального парламенту: 1) зносини з іншими державами; 2) фінанси для загальнодержавних справ; 3) позадержавна торгівля і мито; 4) загальнодержавна армія та справа війни і миру [22, 184]. Детальнішої правової розробки майбутнього устрою федеративної Росії лідери УРП не зробили. Щодо ладу на території України, то було проголошено, що всіма справами тут має порядкувати українська виборна Народна Рада, обрана на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування

особами, яким виповнився 21 рік. Термін роботи Ради був визначений трьома роками. За програмою УРП, громадяни України мали самі вирішувати свою долю: “Народня Рада сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні касувати загально-державний парламент. Краєва конституція мусить дати право широкого самоврядування громадам сільським і городським і тим округам, у які громади могли б об’єднатися. Кожна така округа має свій окружний сейм, з правом самоврядування в межах округи. Краєва Народня Рада, окружні сейми й громади приручать виконувати свої постанови вибраним людям, відповідальним перед тими зборами, які їх вибрали. Ця виборна влада і взагалі всі урядовці мусять бути краєві люде; вони одвічальні також перед судом, до якого може їх позвати кожен, минаючи їх зверхність” [21, 58]. Окремо підкреслювалося, що мовою урядових, освітніх та інших установ має стати українська.

Порівнюючи програми УДП та УРП, можна дійти висновку про подібність їхніх політичних вимог, які включали демократичні свободи, встановлення в Росії конституційного ладу та ін. Але програма УРП відрізнялася від програми УДП економічною частиною. Річ у тому, що УДП зробила акцент у своїй програмі на політичних питаннях, а УРП – ще й на соціально-економічних. Але, незважаючи на те, що УРП мала добре розроблену економічну програму, вона не приваблювала широких кіл інтелігенції, а тим більше народ. Українська молодь горнулася до РУП, а “ерупівці” і в пресі, і на громадських сходах дуже гостро критикували радикалів, закидаючи їм “буржуазність”, публічно ганьбили лідера УРП Б.Грінченка. Д.Дорошенко, будучи присутнім на одному з таких диспутів, згадував: “Я застав таку картину: на одній стороні залі під стіною стояв на стільці Борис Грінченко, а на протилежному боці, також під стіною, стояв Микола Порш, і вони провадили понад головами присутніх спір: Грінченко боронив засади аграрної реформи в програмі Української Радикальної Партії (що перед тим була заснована), а Порш боронив програму соціалдемократів. Сперечалися довго і завзято, а публіка слухала. Мене дивувало, що в такий момент іде суперечка не за якісь засади загально-політичного або загальнонаціонального

значіння, а партійні ріжниці. Але такий вже був тоді дух часу. Не пам'ятаю, хто переміг у цім спорі, але симпатії молоді явно були на стороні Порша” [16, 71]. Те, що молодь мало сприймала політичну орієнтацію УРП і більш охоче тягнулася до РУП, дратувало Б.Грінченка. Він вступив у дискусію з Д.Антоновичем, яка розмежувала ці дві партії. Манера Б.Грінченка темпераментно опонувати призвела до того, що він навіть пересварився з колишніми союзниками УРП.

Об'єднання УДП й УРП, котрі висували гасла автономії, національної школи, використання української мови в державних установах, дало початок існуванню УДРП, в якій згуртувалися всі українські національно свідомі поступові елементи. Злиття партій в одну радикально-демократичну сталося внаслідок “глибшого розвитку та узгодження ідеології в спільній програмі” [10, 308], з метою “добитися автономії України в рамках конституції буржуазної Росії” [8]; [9], – так вважали О.Лотоцький та Ф.Лось.

Програма УДРП була також побудована на принципах парламентаризму і федералізму. “Українська Демократично-Радикальна Партія, – писалося в програмі, – обстаючи в справах політичних за глибоко-демократичну державну конституцію, в той-же час розуміє се так, що реформована держава мусить бути федерацією рівноправних автономних національно-територіальних одиниць. Такої автономії вимагає Партія і для свого Українського Народу на всій тій території, яку він фактично тепер заселює суцільною масою” [23, 61].

УДРП визнавала, що вона, сформувавшись і діючи на території російської України, не відокремлює себе від тих частин українського народу, який живе поза межами Росії. Думка про відрізані частки національного тіла, зазначала партія, ніколи не може покинути живу націю. Не може вона покинути і УДРП, що буде знаходити свій прояв у домаганнях партії, її тактиці і політичній боротьбі. Отже, УДРП на програмовому рівні не відкидала в перспективі завдання об'єднання всіх українських земель у межах однієї держави, хоч і висловила це лише в загальних формулюваннях.

Партія визнавала право інших народів на самоуправління. У розділі програми партії “Загально-державні політичні справи”

вказувалося: “Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою красою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й порядкувати у всіх справах в межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць” [10, 334]. Федеративний парламент повинен був об’єднувати не тільки ці автономні одиниці, а й забезпечувати контроль за виконанням наданих прав громадянам і нації на території усїєї держави. Парламент повинен був складатися з послів, обраних на основі вселюдного, рівного виборчого права з таємним голосуванням. Інші національні меншини теж мали право брати участь у виборах і бути політично захищеними.

Парламент розв’язував такі загальнодержавні справи: 1) зносили з іншими державами; 2) фінанси для загальнодержавних справ; 3) позадержавна торгівля і мито; 4) загальнодержавна армія та справа війни і миру. Щодо армії, то передбачалася її реорганізація. Вона передбачала проходження служби в межах країни, зменшення терміну служби, щоб таким чином перейти від регулярної армії до міліції.

Програма УДРП розглядала умови утворення та повноваження автономного національно-територіального парламенту. В основному вона включала ті вимоги, які були висунуті в програмах УДП і УРП, що ще раз підтверджує життєву правильність об’єднання останніх. “Усіма справами на території України, – писалося в програмі, – має порядкувати Українська Виборна Народня Рада (сойм). Вона складається з послів, оплачуваних з краєвих коштів і вибраних на підставі: а) вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням; б) пропорціональності виборів” [21, 63]. Рада обиралася на три роки. Вона розробляла красу конституцію, яку не міг відмінити загальнодержавний парламент. До компетенції Краєвої Ради входило вирішення тих справ, які не належали до федерального парламенту. Вона порядкувала усіма землями української території.

Краєва конституція, як передбачала програма УДРП, повинна була дати право широкого самоврядування сільським і міським громадам, а також округам, у які ці громади об'єднувалися. Кожна округа мала свою окружну раду, з правом самоврядування на своїй території [21, 63]. Щодо інших народностей, які проживали на території України, програма передбачала “рівне з Українцями право задовольняти свої національні, культурні й економічні потреби” [21, 64].

У сучасній українській історико-політологічній літературі (Г.Касьянов та ін.) [19] продовжує домінувати думка, що об'єднана УДРП у частині національних вимог повторювала програми УДП і УРП, була копією програм радикальної та демократичної партій. Але, очевидно, програма УДРП була кроком назад порівняно з програмою УРП. У програмі УДРП домінував підхід М.Грушевського, який породжував суперечності цієї програми. Ідеться, насамперед, про взаємини між українською краєвою владою і майбутнім федеральним центром. У програмі УДРП закладена теза М.Грушевського, яка навряд чи могла розв'язати цю проблему. Прочитуємо програму УДРП: “Українська Народня Рада сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні касувати загальнодержавний парлямент, але ся конституція не може суперечити вище згаданим основним вседержавним законам” [10, 335]. Як бачимо, з'явилося суттєве доповнення до програми УРП, яке вимагало узгодження української конституції із загальнодержавними законами. Крім того, з'явилась у програмі і конституція федеративної Росії, яка не передбачалася у програмі УРП. Отже, у програмі УДРП домінувала думка, що національно-територіальну автономію Україна мала отримати з центру, “згори”, після перемоги загальноросійської демократичної революції.

На нашу думку, лідери УРП, передусім, С.Єфремов, розробили іншу схему здобуття національно-територіальної автономії України. Населення України після повалення самодержавства мало обрати крайовий парламент, який повинен був прийняти конституцію України і делегувати вже згадані чотири функції федеральному парламенту. Тобто ніяких узгоджень конституції не передбачалося. Можна констатувати,

що в українському поступовому русі перемогла поміркованіша точка зору М.Грушевського. Український рух був орієнтований на очікування перетворень у центрі. Але вироблена УДРП програма з домаганням національно-територіальної автономії в межах Російської держави мала величезне позитивне значення у відстоюванні прав українців у російському парламенті.

Джерела та література

І. ЦДІА України в Києві. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1434. – Арк. 2.

1. Голубицький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття: Дослідження. – К. : Смолоскип, 1996. – 124 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття: [навч. посібн. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів]. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

3. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

4. Див.: Грушевський М.С. Безглузда національна політика Росії: Журн. Діло. – Львів, 1905; Конституційне питання і українство в Росії. – Львів, 1905; Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии. – СПб. – 1907; Драгоманов М.П. Дивацькі думки стосовно української національної справи; Листи на Наддніпрянську Україну та ін.

5. Див.: Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 172 с.

6. Див.: Лось Ф. Україна в буржуазно-демократичній революції 1905 – 1907 рр. – К.: Б.в., 1949.

7. Див.: Лось Ф.Є. Передмова // Революція 1905 – 1907 рр. на Україні. Збірник документів та матеріалів. – К. : Б.в., 1949; Иванов А.М. Революция 1905 – 1907 гг. На Украине // Революция в 1905 – 1907 гг. В национальных районах России. Сб. статей под редакцией А.М. Панкратовой, А.Л. Сидорова и др. – М. : Политгиздат, 1955. – 832 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого: У 3-х ч. – Варшава: Літопис революції, 1932 – 1934.

8. Див.: Лось Ф.Є. Передмова // Революція 1905 – 1907 рр. на Україні. Збірник документів та матеріалів. – К. : Б.в., 1949.

9. Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого: У 3-х ч. – Варшава : Літопис революції, 1926 р. – Ч. 2. – 420 с.

10. Див.: Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. I. – 583 с.

11. Див.: Субтельний О. Україна. Історія. – К. : Либідь, 1992. – С. 540.

12. Див: Стешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік // Вільна Україна. – 1906. – № 1 – 2; Єфремов С. 3 громадського життя на Україні. – СПб, 1909; Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень, 1916; Стебницький П. Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за роки 1907 – 1917. – К., 1918 та ін.

13. Довідник з історії України. Т. 3. (Р – Я). / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К. : Генеза, 1999. – 688 с.

14. Дорошенко В. Євген Чикаленко: його життя і громадська діяльність. – Прага : Б.в., 1934. – 99 с.

15. Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. – Відень : Союз визволення України, 1916. – 115 с.

16. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914). – Вінніпег, Манітоба: Тризуб, 1949. – 167 с.

17. Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. Ч. I. / Упоряд. : Б.І. Корольов, І.С. Михальський. – К. : Вид-во Європ. Ун-гу, 2003. – 561 с.

18. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К.: Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України, 1998. – 350 с.

19. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX ст. : соціально-політичний портрет. – К. : Глобус, 1992. – 176 с.

20. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист. - биогр. Очерк В.А. Замлинского. Примеч. И.А. Бутича. – К. : Изд-во при Киев. Ун-те, 1989. – 739 с.

21. Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку XX ст. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 83 с.

22. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. У трьох томах / Упор. Т.Гунчак і Р.Сольчаник.– Нью-Йорк : Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.

23. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін. – К. : Консалтинг, Фенікс, 1993. – 561 с.

24. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – Ч. III. – Львів : Діло, 1926. – 130 с.

25. Яворенко Л. Чого нам треба? – Львів : Б.в., 1905. – 45 с.

Тимошенко Оксана. Отстаивание идей федерализма либерально-демократическими партиями Надднепрянской Украины в начале XX века. В статье представлен анализ развития идеи федерации, которую выдвигали украинские национальные либерально-демократические партии Надднепрянской Украины – УДП, УРП, а со временем и УДРП. Доказано, что формирование этих партий стало свидетельством зрелости украинского политического движения нач. XX в. Показаны принципы, демократически-федеративной перестройки России, поскольку федерация делом представлялось недалекого будущего.

Ключевые слова: С.Ефремов, федерация, Украинская Демократическая Партия, Украинская Радикальная Партия, Украинская Демократически-Радикальная Партия, украинские либералы, федералистские идеи.

Tymoshenko Oksana. Defending the ideas of federalism of the liberal-democratic parties of Naddniprianska Ukraine at the beginning of the 20th century. In the article there is given an analysis of the development of the ideas of federation, which have been pulled out by the Ukrainian national liberal-democratic parties of Naddniprianska Ukraine – the UDP, the URP, and afterwards the UDRP. It has been proven that forming of these parties became the evidence of maturity of the Ukrainian political movement at beginning of the 20th century. There have also been shown the principles of democratic-federal restructuring of Russia, considering a federation the matter of the nearest future.

Key words: S. Yefremov, Ukrainian Democratic Party (UDP), Ukrainian Radical Party (URP), Ukrainian Democratic-Radical Party (UDRP), Ukrainian liberals, federalist ideas.